

מצוות צריכות כוונה

נאמר במשנה: "היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיוון לבו יצא" (ברכות יג ע"א), ועל כך אומרת הגמרא: "ש"מ מצוות צריכות כוונה" (שם). הגמי מנסה לדחות: "מאי אם כיוון לבו? — לקרות, והא קא קרי". והגמי מתרצת: "בקורא להגיה". מהגמרא משמע, שלפי המשנה נראה, שמצוות צריכות כוונה, ואם כך קשה לדעת רבה, הסובר שמצוות אינן צריכות כוונה (ראש השנה כח ע"א). והגמי מדייקת, שדווקא אם כיוון ליבו יצא, ואם לאו — לא יצא!

הגמרא מחפשת אוקימתא למציאות שאם לא כיוון לבו לא יצא, וכל זאת אף למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה. לפי זה צריך להסביר את תירוץ הגמרא, שמדובר כאן במצב שכיוון ליבו לקרות ולא לצאת ידי חובה. היינו: אף למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה, כאן לא יצא, כי כיוון לבו לקרות. דוחה הגמרא: לא כך, שהרי מדובר בקורא בתורה, ובמציאות הזאת אם כיוון לבו יצא, ואם לאו — לא יצא, וממילא יש הוכחה למ"ד מצוות צריכות כוונה. והאוקימתא הסופית היא במציאות של קורא להגיה, לתקן שגיאות שבספר תורה. בכגון זה אף לקרוא אינו מתכוון, ולכן לא יצא. לפי שיטה זו, למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה, קורא בתורה סתם, גם אם לא כיוון לבו, יצא ידי חובה. זו שיטת רש"י.

שיטה אחרת בהבנת הגמרא מסבירה כך: "ש"מ מצוות צריכות כוונה", ולכן אם כיוון לבו יצא, ואם לאו — לא יצא. דוחה הגמרא: למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה, כאן לא יצא, משום שכיוון לבו לקרות, ולכן לא יצא. דוחה הגמרא תירוץ זה: "והא קא קרי", לכאורה הרי עשה מעשה, קרא קריאת שמע בפועל, ומדוע לא יצא ידי חובת קריאת שמע? וכך דברי "שיטה מקובצת": "והא ודאי פשיטא דאין מעכבות כדן שאר המצוות דאם לבש ציצית או הניח תפילין ולא בירך ודאי יצא ידי חובת מצוה, מכל מקום קיים מצוות...". (ברכות, שם). לפי שיטה זו צריך להסביר, שקורא להגיה לא יצא, אע"פ שלכאורה עשה מעשה של מצוה, "מפני שהיה קורא דרך חסרות ויתרות כגון לטוטפות (קרי) לטטפת (כתיב)", או אם קרא כדינו, "אלא שהקריאה היתה להגיה וכמתעסק דמי" ("שיטה מקובצת", שם).

המחבר, ה"בית יוסף", פוסק להלכה: "י"א שאין מצוות צריכות כוונה וי"א שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצווה וכן הלכה" (אורח חיים ס ד). לפי ההלכה יש מקום להסתפק (הרב ש"ז אויערבאך שליט"א, מובא ב"מנחת שלמה" סי' א): מי שאכל או ישן בסוכה, ולא נתכוון כלל למצוה, הרי ודאי לא קיים מצות סוכה, ואם כן, ייחשב לו שאכל וישן מחוץ לסוכה, וממילא יחשב כאילו עבר על מצוות עשה וכמי שאכל וישן מחוץ לסוכה, או אפשר לומר שמצוה ודאי לא קיים, אך גם עבירה לא עבר. יש מקום להסתפק ספק זה בכל מצות עשה, כגון: מי שלבש ציצית מצויצת ולא נתכוון למצוה, וכן לעניין כלאיים בציצית, וגם לגבי מזוזה בפתחו, וכן לעניין מעקה וכו'. ספקות אלו יש להם משמעות אקטואלית בחיינו, שהרי לא בכל מצות עשה, המקוימת על ידינו, אנו מקפידים להתכוון לצאת ידי חובה. ואם כך, האם עברנו עבירה, או רק לא קיימנו מצוה? ואולי אף קיימנו מצוה!

"מנחת חינוך" אומר במצוה שכה, בעניין סוכה וציצית הפסולים משום מצוה הבאה בעבירה: "ואם כי אין דרכי בחלק זה להאריך בקושיות ופירוקים מה שאינו נוגע לדינא מ"מ לא אמנע לתרץ קושיית התוס' " [על דברי הגמרא (סוכה ט ע"א), המצריכה את המילה "לך" למעוטי גזולה, שואלים התוס': "תימה תיפוק ליה משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה?"] "וני"ל דהנה שני מינים יש במצוות עשה. אחד שהוא חיוב אקרקפתא דכל איש מישראל כמו תפילין ואתרוג ואכילת מצוה, ומצוה כזו אם מקיים אותה עושה רצון הבורא יתברך ויתעלה כי כן צוה לו המלך ברוך הוא, ואם מבטל המצוה ואינו מניח תפילין או שלא נטל לולב ביטל המצוה ועשה נגד רצונו יתברך, וענוש יענש. ויש מצוות (עשה) שאין חיוב לעשותם כגון ציצית דהתורה לא חייבה אותו ללבוש בגד של ארבעה כנפות ואם רוצה הולך בלא בגד של ארבעה כנפות ואינו נגד רצון הבורא ברוך הוא. אך אם מביא עצמו לידי חיוב שבכיוון לובש ארבעה כנפות לקיים מצות ציצית זה דרך הטוב וישר, הכלל אם מקיים מצוה זו עושה רצון הבורא ברוך הוא אבל אם אינו מקיים מצוה אינו עובר על רצונו רק דאינו מקיים המצוה".

ולפי כלל זה מנתח "מנחת חינוך" את מצות סוכה: "וכן מצוה זו דהיינו סוכה יש בה שני חלקי מצוה, דהיינו בליל א' של סוכות מצוות עשה לאכול כזית בסוכה, ומחוייב לחזור אחר סוכה, ואם אינו רוצה לאכול אינו מועיל, כי הוא מחוייב לאכול כמו מצוה ותפילין, ואם לא קיים המצוות עשה בלילה הראשון עשה נגד רצונו יתברך שמו". וממשיך "מנחת חינוך" לגבי שאר הלילות: "ובשאר הלילות וימים אם רוצה אינו אוכל ואינו יושב בסוכה ואין שום חיוב עליו כמו ציצית, אך אם אוכל (מקיים) מצוות עשה לאכול בסוכה ומקיים רצונו ברוך הוא, אבל אם אינו אוכל אין חיוב, אך גם כאן יש גדר של ביטול מצוות עשה". ומסביר זאת "מנחת חינוך": "וגם בשני המצוות הללו הוא בציור ג"כ שמבטל המצוה ועושה נגד רצונו כמו שאינו מניח תפילין, כגון אם לובש בגד של ארבעה כנפות ואינו מטיל ציצית אז עובר על המצוה, וכן אם אוכל אכילת קבע חוץ לסוכה עובר המצוה".

מכאן מגיע "מנחת חינוך" למסקנה: "והנה נראה כי דהמצוה הבאה בעבירה א"י, הטעם דהקב"ה אינו רוצה בכך ולא לרצון לפניו דסניגור ייעשה קטיגור... והנה משום זה שייך שפיר לומר דלא יצא ידי המצוה כי זה אינו רצון הבורא יתברך וא"כ לא קיים המצוה, וזה שייך שפיר במצוה החיובית כיון שלא יצא ידי חובת המצוה ממילא לא עשה המצוה וביטל המצוה... אבל במצוות שאינם חיוביות כגון ציצית וסוכה בשאר ימי החג אם הם באים בעבירה אמת דלא קיים רצון בורא ברוך הוא, כי אין זה רצונו יתברך, אבל מכל מקום לא ביטל המצוה רק דלא קיים וה"ל כמי שאינו לובש בגד כלל או לא אכל כלל דלא ביטל ולא קיים... רק הוא כמו שאינו עושה המצוה כלל והולך בלא בגד או שאינו אוכל כלל...".

מסקנת הדברים, לפי "מנחת חינוך", היא שהמקיים מצוות עשה ללא כוונה, אינו יותר גרוע מהמקיים מצוות עשה כגון ציצית או סוכה בשאר הימים, שאמנם לא קיים מצוה, אך גם עבירה לא עבר.

דעה אחרת היא דעתו של בעל "משנה ברורה", הנובעת בין היתר מקושי שאותו מעלה הרב שמעון יהודה שקאפ, בספרו "שערי יושר" (שער ג, פרק יט): "דבעניין הממוצע שהמציא המנח"ח לומר שבמצוות ציצית וסוכה אף שלא קיים המצווה מ"מ לא ביטל מ"ע הוא דבר רחוק מן השכל". "שערי יושר" מסביר שם, שאין לומר שכוונת התורה היא איסור לבישת ד' כנפות בלא ציצית, וכן שבסוכה אסרה תורה ישיבת קבע בבית חוץ לסוכה, אלא הסיבה הינה חיובית. לדעתו, לו היה מקיים מצוות ציצית, בגדר מצוה הבאה

בעבירה, אפשר היה לומר שאמנם לא קיים מצות ציצית, אך ודאי לא עבר עבירה, כי הרי יש בבגד ארבעה כנפות.

וכך מגדיר "שערי יושר" את המצוה: "ברור דכוונת המצוה בציצית בשעה שלובש די כנפות איכא חיוב גברא להטיל ציצית בבגדו, ואחר לבישת הבגד מחוייב הוא במצוות ציצית כמון במצוות תפילין, רק אם אינו לובש ליכא מצוה, וכן בסוכה אם אינו אוכל ליכא חיוב של ישיבת סוכה, אבל שקובע לאכול מתחדש עליו חיוב סוכה". יוצא אפוא, שלדעת "שערי יושר" מצוות סוכה, ציצית, תפילין וכו' הן מצוות עשה חיוביות, ועצם החיוב גורם לאדם להתחייב. הפטור אינו מציאות ביניים, שבה האדם אינו עובר עבירה, אבל אינו מקיים מצוה כדברי המנח"ח, אלא אינו מחויב בזמן זה, וכל עוד לא התחדש חיוב, אין עליו חיוב כלל לקיים מצות עשה. נראה בהמשך כיצד יסוד זה מהווה אבן יסוד בהבנת שיטתו של בעל "משנה ברורה".

המחבר אומר: "י"א שאין מצוות צריכות כוונה, וי"א שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה וכן הלכה" (או"ח ס ד). אומר בעל "משנה ברורה" (ב"ביאור הלכה" שם): "וה"ה בכל מצוות התלויות באמירה כגון ק"ש ובהמ"ז, וי"א דבדבר שאין בו אלא אמירה לכו"ע צריכה כוונה... וה"מ שמכוון לפעולה זו שהוא עושה רק שאינו מתכוון לצאת בזה ידי המצוה כגון בענין תקיעות שתוקע לשיר או להתלמד וכדומה בשאר המצוות אבל אם הוא מתעסק בעלמא וממילא עשה המצוה בידו כגון שנופח בשופר ועשה תקיעה בידו וכה"ג בשאר המצוות לכו"ע לא יצא... ודע עוד דדווקא אם הוא ידוע שהוא חייב עדיין במצוה זו שהוא עושה אבל אם הוא סבור שהוא פטור ממנה כגון שנטל לולב ביום א' של סוכות וקסבר שהוא ערב סוכות או קסבר שלולב זה פסול הוא לכו"ע לא יצא".

בשלב זה ננסה לגזור את שיטת "משנה ברורה", אף לדעת הסובר מצוות אינן צריכות כוונה.

- א. יש דעה הסוברת, שבמצוות התלויות באמירה חייבים כוונה בעשייתן, ואם לא – לא יצא ידי חובה.
- ב. מעשה המצוה חייב להיות לשם עשיית מצוה, אך בלא כוונה לצאת ידי חובה. מעשה שאינו לשם מצוה כלל, גדרו הוא כמתעסק, ולא יצא ידי חובה כלל.
- ג. על האדם להיות מחויב במצוה מדעת, אף אם בזמן הקיום לא התכוון לצאת ידי חובה.

ומסכם שם "ביאור הלכה": "פי' מן התורה... ודע דכ"ז הוא בשארי המצוות אבל מצוה התלויה באכילה כגון כזית מצה בפסח וה"ה אכילת כזית בסוכה בלילה הראשון דעת השו"ע לקמן בסימן תע"ה סעיף ד', דיצא בדיעבד אפילו אם לא כיון, והב"ח מחמיר שם גם בזה ועיין בב"ח ובפמ"ג בסימן ח' ובסימן תרנ"ב דמשמע מדבריהם מצוות ציצית וסוכה הכוונה בהם לעיכובא כמו בשאר מצוות". וכך הוא פוסק ב"משנה ברורה": "ולפי"ז אם קראוהו לתורה ולוקח טליתו או טלית הקהל לבימה שאז זמנו בהול ומסתמא אינו מתכוון אז בלבישתו לקיים המ"ע של ציצית ממילא עובר בזה על המ"ע אם לא כשמתכוון לשם מצוה ואז יוכל לברך ג"כ".

מדברי "משנה ברורה" נראה, שהמקיים מצות עשה שלא בכוונה מבטל ועובר עבירה בדרך זו. לשיטת "משנה ברורה" חוזרות כל השאלות דלעיל. במציאות, שבה האדם קיים מצוות עשה שלא מתוך כוונה לצאת ידי חובה, למה שמצוה זו תיחשב לעבירה? אם לא תיחשב לו מצוה, לפחות שגם עבירה לא תיחשב!

לחיזוק השאלה נראה את עקביות בעל "משנה ברורה" בשיטתו. המחבר (אורח חיים

תעה ד): "אכל מצה בלא כוונה כגון שאנסוהו נכרים או לסטים לאכול יצא ידי חובתו, כיוון שהוא יודע שהלילה פסח ושהוא חייב באכילת מצה, אבל אם סבור שהוא חול או שאין זו מצה – לא יצא". אומר "משנה ברורה" (אות לד): "ואע"ג דמצוות צריכות כוונה כדלעיל בסימן ס' סד, וכ"ש הכא דאינו רוצה לאכול הרי בודאי אינו מתכוון לצאת ידי המצוה [ולכאורה קשה מדוע המחבר הסובר שמצוות צריכות כוונה, מדוע כאן כן יצא ידי חובה?]. תירצו המפרשים, דמידי דאכילה שע"כ נהנה גרונו עדיף טפי וכמתכוין דמי". ברור שהסבר שיטת המחבר היא שיש מציאות שהיא יותר חזקה מכוונה. לכאורה האדם אינו מתכוון, כי הרי אונסים אותו בעשיית המעשה, אך הנאת גרונו חזקה יותר מהכוונה, וזה נחשב כמו שודאי כיוון.

אך "משנה ברורה" אינו מקבל את פסק המחבר ואומר: "ודע דכמה פוסקים [תוס' פסחים דף קטו, והרא"ש בדעת הר"ף בפ"ג מסכת ר"ה וכן כל יתר הפוסקים דס"ל דמצוות א"צ כוונה מוקריהו מהא דאבוה דשמואל (שער הציון אות לד)] ס"ל דלפי מאי דקי"ל דמצוות צריכות כוונה אין לחלק בין מידי דאכילה לשאר מצוות וכל שלא נתכוון באכילה לצאת ידי המצוה לא יצא וכן פסק הפר"ח". לפי שיטת "משנה ברורה", הכוונה בלבד היא העושה את מעשה המצוה למצוה, ללא כוונה – אין מצוה. ולא רק שאין מצוה, מעשה המצוה יכול להיות כרוך בעבירה, כגון ציצית, אכילה בסוכה ביום הראשון וכו'. דבר זה תמוה כשלעצמו, אך כך פוסק ה"משנה ברורה".

נסה לראות את דרך הביניים, המקנה למעשה המצוה יותר משמעות, ובגוונים השונים יש מעשה, שאף ללא כוונה ייחשב כמעשה מצוה.

מרן רבי אלחנן בונם וסרמן, ב"קובץ שיעורים" על מסכת כתובות (אות רמט), אומר: "ולענין יבום לאבא שאול דבעי שיכוון לשם מצוה ויליף לה מקרא יבמות ל"ט, ובבא עליה שלא לשם מצוה איכא איסורה דאשת אח... וה"ה דיש לחלק כן גם לענין מצוות צריכות כוונה, דוקא במצוה שהמעשה בעצמה היא גוף המצוה, התם הכוונה מעכבת כאכילת מצה ותקיעת שופר, אבל היכא דעיקר המצוה היא תוצאת המעשה אין הכוונה מעכבת, כגון פריה ורביה, דהמצוה שיהיו לו בנים וגם אם הוליד בנים ללא כוונת המצוה, נתקיימה המצוה מאליה וא"צ לחזור ולהוליד, וכן ביבום, דהמצוה שתהיה קנויה לו, אם הקנין חל בלא כוונה נתקיימה המצוה".

"קובץ שיעורים" מחלק בין מצוה שגוף המעשה שלה הוא המצוה, ובה הכוונה הכרחית, ללא הכוונה – עשה סתם מעשה אך לא מעשה מצוה, לבין מצוה שתוצאת המעשה שלה היא המצוה. שתי דוגמאות הבאנו בציטוט הקודם: פריה ורביה ויבום. דוגמא נוספת: "ויש לחקור במצות ציצית אם כוונת המצוה מעכבת ואם ילבש כלאים בציצית בלא כוונת מצוה עובר באיסור כלאים... או אפשר דגם הכא המצוה היא תוצאת המעשה". ולפי דרכו אפשר ליישב גם מצות מעקה, מזוזה וכו'. ועדיין לא יהיה מיושב אוכל בסוכה ביום הראשון ומצות אכילת מצה ומרור בפסח.

דעה נוספת מובאת בשו"ת "עונג יום טוב" של רבי רפאל יום טוב ליפמן הלפרין (או"ח סימן יט): "ודע דלכאורה יש להקשות ע"ד רבינו שמואל שהביא הר"ן דמתכוון שלא לצאת (כוונה הפכית) לא יצא מהא דאמרינן בקידושין (דף לט) ובחולין (דף קמב) י"י יעקב אומר אין לך כל מצוה ומצוה שבתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה, בכבוד או"א כתיב למען יאריכון ימיהם ולמען ייטב לך, בשילוח הקן כתיב למען ייטב לך והארכת ימים, הרי שאמר לו אביו להביא גוזלות ועלה לבירה ונטל את האם ושלח את הבנים ונפל מן הגג ומת, היכן אריכות ימיו של זה והיכן טובתו של זה, אלא למען ייטב לך לעולם שכולו טוב ולמען יאריכון ימיהם בעולם שכולו ארוך, ודלמא לא הווי

הכי, ר' יעקב מעשה חוה, ודלמא מהרהר בעבירה הוי, מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, ודלמא מהרהר בע"ג הווי וכו' דכתיב למען תפוש את ישראל בלבס"י וכו'. שואל "עונג יום-טוב": "וקשה לימא דלמא חושב בלבו שאינו עושה הדבר לשם מצוה אלא להנאת אביו, וכן בשילוח הקן חושב בלבו בהדיא שאינו עושה לשם מצוה, אלא למדת הרחמנות כדאמרינן בברכות. אתה חסת על קן ציפור וכשמתכוון בפירוש שלא לשם מצוה אין כאן מצווה כלל". שאלת "עונג יום-טוב" קשה גם לשיטת ה"משנה ברורה". אם אינו מתכוון, ודאי לא קיים מצוה, ולכן אין לו הגנה של מקיים מצוה, ויכול היה ליהרג בדינו?

"עונג יום טוב" מיישב את השאלה ולמעשה בונה עיקרון חדש: "וני"ל ליישב דעת הר"ן ז"ל דיש תרי גווני מצוות האחד מצוות מצה או לולב דא"צ לעשות אלא פעם אחת, ואחר שעשה אותה אין עוד שום מצוה בעשותה פעם שנית דאם אכל כזית מצה או נטל הד' מינין אין עוד מצוה בעשותה עוד פעם שנית, ויש מצוה שבזמנה אין לה הפסק כמו תפילין שכל זמן שמניחן קיים מצוות עשה, וכן כבוד או"י כל שמצוה לו אביו לעשות ועושה מקיים מצוות עשה, וכן שילוח הקן, כל שמזדמן לו קן מצווה בשילוח... ולדידיה איכא לאפלוגי דדווקא במצוה שיש שיעור לקיומה כמו מצה ולולב ושופר בזה מהני מחשבתו לסתור המצוה, דהא אין באכילת מצה מצוה כי אם פעם אחת, וכיוון שאינו רוצה לצאת באכילתו, אין כאן מצוה ודומה כמי שאוכל אחר שאכל הכזית הראשון דלא מיקרי מצוה וזה לא רצה לצאת גם באכילתו הראשונה ולא יצא, מה שאין כן בתפילין וכיבוד אב ואם ובשילוח הקן שאין שיעור לקיום מצוותן וכל אימת שעושה אותן יש בהם קיום המצוה אין כח במחשבתו שחושב על מעשיו שהן שלא לשם מצוה לסתור ולבטל כח המצוה ומאליו הוי מצוה אף אם כיוון שלא לצאת דכל אימת שעושה אותן כשנזדמנו לו הם קיום המצוה, ומחשבתו לסותרת לאו כלום הוא".

ואני מוסיף, שכ"ש כאשר כוונתו אינה הפכית, אלא לא התכוון לצאת, עצם עשותו מעשה מצוה זה, אף ללא כוונה, אין בכוח מחשבתו לעקור את המצוה.

לסיכום: מצאנו, כי אף שלהלכה מצוות צריכות כוונה, ואם לא התכוון כוונה חיובית לשם יציאת ידי חובה בקיום המצוה, לא יצא, לא פשוט לחייבו לחזור, כמו שפוסק ה"משנה ברורה". ודאי לא פשוט לחייבו בברכה נוספת. לדעת "מנחת חינוך" המקיים מצות עשה ללא כוונה אינו יותר גרוע מהמקיים מצות עשה כגון ציצית או סוכה בשאר הימים, שאמנם לא קיים מצוה, אך ודאי עבירה לא עבר, כדברי ה"משנה ברורה". לשיטת המחבר, רק במצוות עשה התלויות באכילה הנאת גרונו עדיפה אף על כוונה. ולכן אם לא התכוון במצוות הני"ל, יצא ידי חובה, מה שאין כן בשאר מצוות. "קובץ שיעורים" מחלק בין מעשה מצווה, שבו גוף המעשה הוא המצוה ללא כוונה, ובו לא יצא ידי חובה, מה שאין כן מצוות שבהן תוצאת המעשה היא המצוה. שו"ת "עונג יום טוב" קובע, שרק מצוות עשה, שבהן המעשה הוא חד-פעמי, צריכות כוונה, וללא הכוונה לא יצא ידי חובה, מה שאין כן במצוות נמשכות. בהן המעשה יותר חזק מהכוונה.